

Kolozsvári-Sillye Béla a középkori zenei fragmentológia magyar előfutára? – Egy erdélyi kottás kódextöredék vizsgálatának meglepő tanulságai.^{*} A könyvkötéseken megőrződött középkori kódextöredékek, fragmentumok vizsgálatának lényeges mozzanata a hordozókönyvek egykori possessorainak azonosítása és a későbbi kezektől származó írások, glosszák értelmezése. Ezek segítségével a kötés elkészültének idejéről, helyszínéről, a kötet tulajdonosairól juthat értékes adatokhoz a kutató. A hordozókönyv története a középkori töredék újkori története is egyben. Elsősorban tehát annak reményében kezdjük el a különféle későbbi bejegyzések értelmezését, hogy általuk az elveszett egykori kéziratához is közelebb kerülhetünk. A fragmentumhoz köthető nevek, helyszínek, évszámok összegyűjtése, azok összefüggéseinek tisztázása fáradságos feladat; az eredmények olykor bővítik a középkori írásmlékre, annak használatára vagy eredetére vonatkozó tudásunkat, ám ez el is maradhat. Kivételesnek számít, ha egy középkori kézirat-töredék újkori története, még ha közvetlenül nem is járul hozzá az egykori kódex pontosabb megismeréséhez, önmagában értékelhető tudományos eredmény. Kivételes ugyan, de nem példa nélküli.

A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszékének kutatókönyvtára őriz egy középkori antifonále-töredéket (1–2. *ábra*), amelynek legújabb vizsgálata során – az említett módszertani lépéseket követve – nem várt eredményre jutottam.¹ Bár a középkori tartalom értelmezését a töredék korábbi kutatóinak következtetéseire képest csak kismértékben árnyalhattam, újkori bejegyzései olyan tudománytörténeti eredményt szolgáltatottak, amely megérdemel egy önálló ismertetést.

A szóban forgó fragmentum valószínűleg az 1970-es évek elején került Forrai Magdolna M. Gregoria iskolanővértől Szendrei Janka tulajdonába, majd az ő halála után 2019-ben a Zeneakadémia Egyházzene Tanszékére. Szendrei Janka a forráskatalógusában F 337 alá sorolt töredéket 14. századi eredetűnek vélte, notációja alapján pedig magyarországi, erdélyi provenienciát valószínűsített.² A magyar notáció történetéről írt alapvető munkájában Szendrei részletesebben elemezte az egységes és összetett rendszert alkotó kottairást, és egy erdélyi, illetve tágabb értelemben kelet-magyarországi, jelenleg ismeretlen íróműhely alkotásának nevezte.³ Gilányi Gabriella monográfiájában egy szélesebb forráskörre hivatkozva igazolta, hogy töredékünk jellegzetes – Szendrei képszerű elnevezésével élve „kalapos” – climacus-formája az erdélyi notációs hagyományba illeszkedik, hiszen számos 14–15. századi erdélyi zenei fragmentumon kimutatható.⁴ A töredék verzójának alsó margóján egy későbbi (15–16. századi?) kéz kurzív magyar notációval készült hangjelzését is felfedezhetjük, amely azonban nem mutatja az erdélyi sajátosságokat. Mindez nem cáfolja a töredék főírásáról elmondottakat, inkább

^{*} A tanulmány a BTK Zenetudományi Intézetének Régi Zenetörténet Osztályán alakult Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport „MTA Lendület” projektjének keretében valósult meg.

¹ A töredék fotóit, valamint középkori zenei és liturgikus anyagának legfrissebb elemzését lásd: <http://fragmenta.zti.hu/f337> (letöltve: 2022. 01. 07.).

² SZENDREI Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 1981 (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, 1), 104 (F 337).

³ SZENDREI Janka, *Középkori hangjegyvírások Magyarországon, A magyar notáció története, Német neumairások Magyarországon*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 1983¹, 1999² (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, 4), 63. A paleográfiai elemzés háttéranyaga megtalálható az ún. „Szendrei-szekrény” F 337 feliratú dossziéjában a BTK ZTI Régi Zenetörténet Osztályán.

⁴ GILÁNYI Gabriella, *Mozaikok Erdély ismeretlen gregorián hagyományából, Egy Anjou-kori antifonále töredékei Güssingben – Mosaics of the plainchant tradition of Transylvania. Interpreting the 14th-century antiphoner fragments at Güssing*, Bp., BTK Zenetudományi Intézet, Régi Zenetörténet Osztály, 2019 (Resonemus pariter, 1), 39–57, különösen 43, 49–50. A „kalapos” climacus kései alakja megtalálható Kájoni János erdélyi ferences egyházzenesz 17. századi magyar notációs kottáiban is, vö. SZOLIVA Gábor OFM, *Ki írta a Kájoni-graduále gregorián hangjegyeit? Egy zenei paleográfiai vizsgálat tanulságai = Acta Pintériana*, 6(2020), 35–46.

arra utalhat, hogy a késő középkori erdélyi énekesek és notátorok között különböző iskolázottságú személyek is dolgoztak.

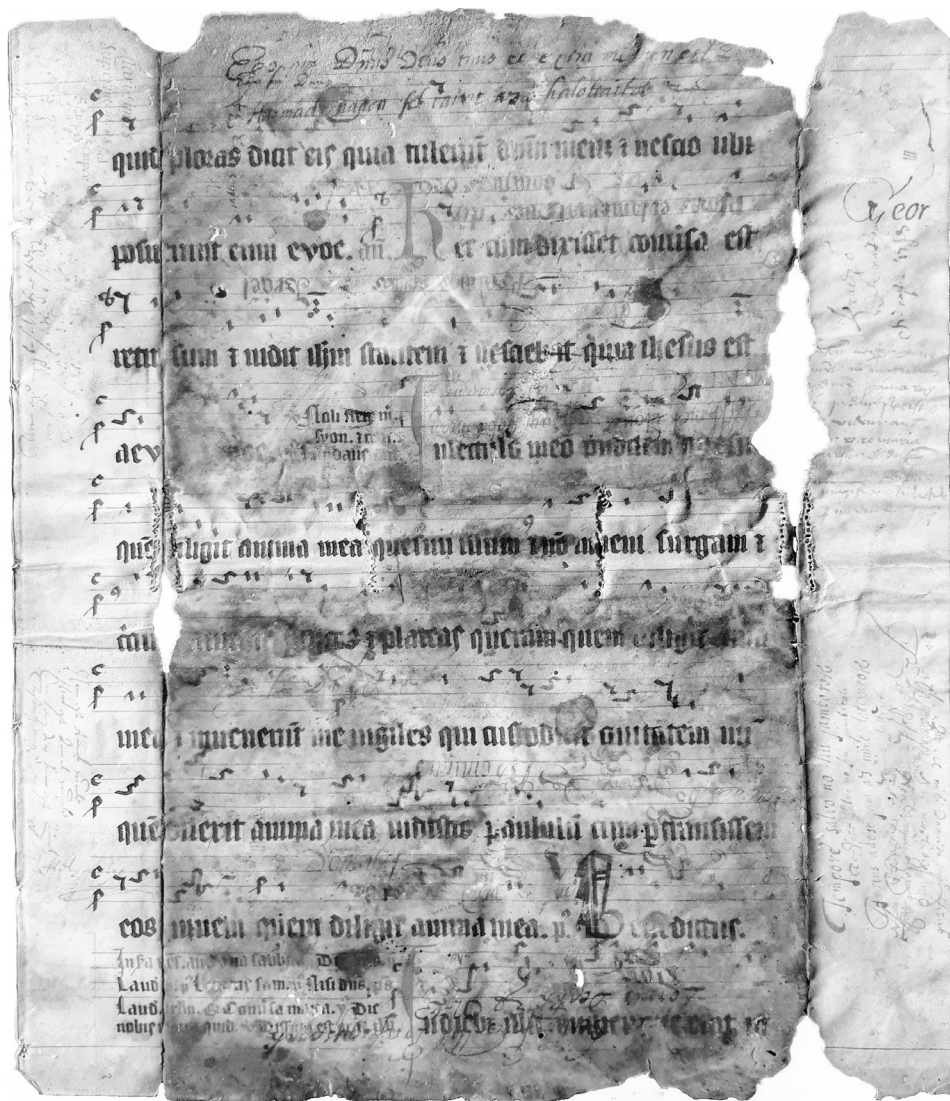
A töredék liturgiai vizsgálatát Szendrei Janka mellett Dobszay László is elvégezte.⁵ Az egykori antifonále szanktorále fejezetéből megmaradt, július 22. és augusztus 6. közé eső ünnepek sorában Szent László király temetése (*Depositio Sancti Ladislai regis*, júl. 29.) is feltűnik, így a magyarországi eredethez nem férhet kétség.⁶ Mindemellett rendhagyó, az erdélyi szokásrendre kevésbé jellemző, illetve egészen egyedi liturgiai megoldásokat is tükröz töredékünk.⁷ Dallamvariánsai az esztergomi forrásokéval mutatnak közelebbi rokonságot, viszont jól érzékelhető, hogy azokétól is eltér. Mindezek fényében a fragmentum egy karakteres magyarországi mellékhatomány emléke, amelyet az említett erdélyi régiónál pontosabban meghatározni egyelőre – megegyező szokást tükröző további források azonosításáig – nem lehetséges.

Térjünk most át a fragmentum újkori történetére! Miként annyi középkori énekeskönyvet, a töredékünket egykor magába foglaló pergamen antifonálét is vélhetően a 17. században használták fel könyvkötészeti alapanyagként. A kódex testéből kivágott teljes fólióval egészsbőr kötést alakítottak ki, a gerincet is pergamen fedte. A töredék jelenlegi állapota jól mutatja, hogy a bekötendő könyv gerincéhez a két borda mentén, illetve az oromszegésnél sűrű öltésekkel rögzítették a töredéket. A kopás mértékéből és a sérülések elhelyezkedéséből következtetve a rektó jobb oldalára eshetett a bekötött könyv tábláinak alja, ugyanis a polcon való mozgatáskor ott volt leginkább kitéve az elhasználódásnak, ott hasadt fel a pergamenborítás. A töredék két oldalának állapotát összevetve egyértelmű, hogy a rektó oldal került a kötés külső részére, hiszen az a rárakódott szennyeződésektől erősen elsötétedett, míg a verzó oldal tiszta. A pergament az említett varráson kívül másképp nem rögzítették a könyvre, nem ragasztották rá a táblákra, ezért maradt a verzó oldal ennyire ép.

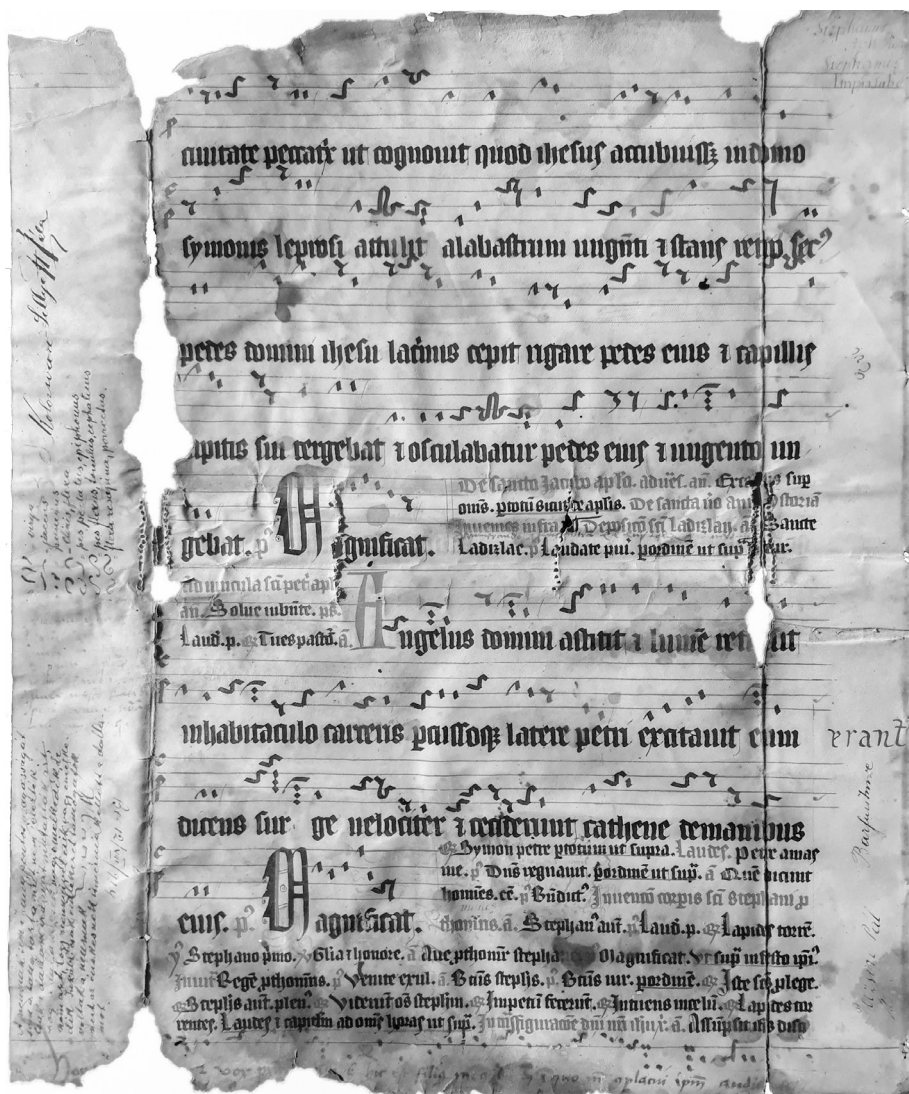
⁵ DOBSZAY László, *Corpus Antiphonarum, Európai örökség és hazai alakítás*, Bp., Balassi, 2003, 368. A liturgiai elemzés a „Szendrei-szekrény” F 337-es dossziéjában is olvasható.

⁶ Dobszay nem foglalkozott az első vesperáshoz rubrikázott *Sancte Ladislai* antifónával, holott az a *Fons aeternae pietatis* históriától idegen. Szendrei jegyzeteiben az antifóna mellett a következő megjegyzést találjuk: „(comm.!)” Minden valószínűség szerint tehát nem egy eddig ismeretlen antifónáról van szó, hanem egy szepesi forrásból adatolt alkalmazásról: a „Sancte N. confessor Dei...” kezdetű, hitvallókról szóló kommunis antifónát jegyezték le Szent László nevével (Sc-6374, lásd Kovács Andrea, *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae [CAO-ECE]: V/B Esztergom/Strigonia (Sanctorale)*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 2006, 130). Vö. Kovács Andrea, *Vergente mundi vespere, Egy ismeretlen Szent László-himnusz a Szepességben és Sittenben = Magyar Könyvszemle*, 134(2018), 131. Figyelemre méltó a töredéken látható archaikusabb „Ladizlae” névalak is, amely a későbbi forrásokban jobbára „Ladislai” formában szerepel.

⁷ Mária Magdolna (júl. 22.) laudesének *Fundans Sion* himnusza (AH 45a,8) a középkori magyar hagyományban nagyon ritkán adatolt. A kottás források között csak egy pozsonyi antifonáléban rubrikálva találjuk meg (Bratislava, Archív mesta Bratislavy, EC Lad. 3, fol. 92r és 98v), és néhány esztergomi breviárium őrizi (Str-67, Str-110, Str-1829, lásd Kovács 2006, i. m. 137–138), míg az ismert középkori erdélyi liturgikus forrásokból teljesen hiányzik (lásd Kovács Andrea, *CAO-ECE: VII/B Transylvania-Várad (Sanctorale)*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 2010, 92–94). A második vesperáshoz rubrikázott *Dic nobis Maria* himnusz (!) kezdete a húsvéti szekvencia (*Victimae paschali laudes*) egy sorát, Mária Magdolna és a tanítványok elképzelt párbeszédét idézi. Sem hazai, sem külföldi hagyományokban nem találtuk meg e tételt himnusz funkcióban. A töredék Mária Magdolna-zsolozsmájának tételrendje máskülönben az esztergomi szokásrendhez áll közelebb, nem az erdélyihez. – Párhuzam nélkül áll a Szent István vértanú testének megtalálásához (*Inventio corporis Sancti Stephani protomartyris*, aug. 3.) rubrikázott matutínium-responzóriumok sora is: *Iste sanctus pro lege, Stephanus autem plenus, Viderunt [sic!] omnes Stephanum, Impetum fecerunt, Intuens in caelum, Lapides torrentes [sic!]*.

1. ábra. Az F 337-es fragmentum rektó oldala Mária Magdolna (júl. 22.) ünnepének anyagával
(Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzene Tanszék,
Szendrei-hagyaték, jelzet nélkül)

2. ábra. Az F 337-es fragmentum verző oldala – Jakab apostol ünnepétől (júl. 25.) Urunk Színeváltozásáig (aug. 6.) (Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzene Tanszék, Szendrei-hagyaték, jelzet nélkül)

A könyvtesten túlnyúló részeket egyszerűen behajtották. (Az is elképzelhető, hogy nem volt táblája a könyvnek, ezért kellett a behajtogatott pergamentöredéket a könyvtesthez varrni, ami ritkább megoldásnak számít.) Sajnos az egykori hordozókönyvet nem ismerjük.

A töredék rektója, a kötet külső borításaként szolgáló terület és annak kétoldali behajtása számos 17–18. századi latin és magyar nyelvű bejegyzést, tollpróbát őrzött meg.⁸ E bejegyzések mind a hordozókönyv olvasóihoz, használóihoz köthetőek, egy részük talán korabeli diák lehetett.

A töredék verzóján főképp a behajtásokon találunk újkori bejegyzéseket, és azok kivétel nélkül fiatalabbak a rektón láthatóknál. Már önmagában az is meglepő, hogy a behajtások belsejére újkori bejegyzések kerültek, mivel e terület, különösen a gerinc környéke, nem volt hozzáférhető. Beírásukra tehát egyértelműen a töredéknek a kötetről való leválasztása után volt lehetőség.

A verzó bal oldali behajtásának teljes hosszában egy felnőttes lendülettel író személy hagyott hátra jól olvasható bejegyzéseket. Dátum nélküli szignója zárja sorait: „Kolozsvári-Sillye Béla”. Az internet keresőmotorjait segítségül hívva néhány lépésben kiderül, hogy a kézjegy tulajdonosa az egykori brassói katolikus főgimnázium tanára, 1933–1939 között igazgatója.⁹ 1875. április 23-án Herberger Bélaként látta meg a napvilágot Kolozsváron.¹⁰ Korán árvaságra jutott, így ösztöndíjasként tanult a gyulafehérvári római katolikus (később gróf Majláth Gusztáv Károly püspökről elnevezett) főgimnáziumban. Érettségi után jelentkezett a gyulafehérvári szemináriumba,¹¹ ám két év elteltével onnan átiratkozott – immár világi hallgatóként – a kolozsvári egyetem bölcsészkarára. A századfordulón szerezte meg magyar–német szakos diplomáját, majd 1900–1904 között a csíksomlyói katolikus főgimnázium tanára lett.¹² Az akkori igazgató, Pál Gábor lányának kezét azzal a feltétellel kaphatta meg, ha előbb nevét magyarosítja. Emiatt 1904-től nevét szülővárosa után Kolozsvári Béla formában használta. Ugyancsak 1904-ben, saját kérésére helyezték át a brassói katolikus főgimnáziumba, amely élete hátralévő részének alapvető színtere lett. Brassóban született meg 1905. május 4-én András nevű fia.¹³ Az 1908–1909-es tanévben tragikus körülmények között meghalt egy 7. osztályos diákja,

⁸ A rektó felső, szennyeződött részén: „Ego sum Dominus Deus tuus et extra me non est D[eus.] / Ego sum Dominus / Harmadnapon feltamat az halottaiból”. A jobb oldali behajtáson felül kiolvasható egy kurzív 1780-as évszám, alul pedig egy romlott latin–magyar versike részlete: „Tempore salvo no hú jámborok / Tempore salvo no hu jámborok / Jesus (?) adest jam az mint lattyatok...” Az utóbbi a népszokásokból ismert Gergely-napi diákdalok stílusát idézi.

⁹ Rövid életrajzát lásd *Erdélyi monográfia*, szerk. Várady Aladár, Berey Géza, Satu-Mare, Gloria, 1934, 246; *170 év a Római Katolikus Főgimnáziumtól az Áprily Lajos Főgimnáziumig. Emlékkönyv*, szerk. Dénes Jónás, Braşov, Ikono, 2007, 127–128.

¹⁰ Születési évét néhol hibásan 1877-ben jelölik meg.

¹¹ Lásd *170 év*, i. m. 127. Szemináriumi éveinek emléke egykori könyve, a Pápai Páriz Ferenc-féle latin–magyar szótár 1707-es kiadásának egy példánya, amelyben „Herberger Béla növ. pap 1892”, valamint „1916. VII/22 Kolozsvári-Sillye Béla főgimn. tanár” possessorbejegyzése egyaránt olvasható. Lásd VARGA András, *A Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár 1701–1800 közötti régi nyomtatványai*, Szeged, SZTE Klebelsberg Könyvtár, 2016, P22.

¹² A kolozsvári egyetemen együtt tanult és szerzett diplomát a magyar–latin szakos Ráduly Simon (1872–1905) egyházmegyes pappal, Kájoni János munkásságának első modern kutatójával, akinek Seprődi János idézésében ismert szakdolgozatára a magyar zenetörténetírás ma is alapvető szakirodalomként tekint. Herberger és Ráduly együtt álltak munkába 1900-ban Csíksomlyón, és 1902 szeptemberéig, Ráduly Székelyudvarhelyre való áthelyezéséig együtt tanítottak. Vö. *A csík-somlyói Róm. Kath. Főgymnasium értesítője az 1900–901. tanévről*, szerk. Pál Gábor, Csíkszereda, Szvoboda József Könyvnyomdája, 1901, 48–49, 86.

¹³ Kolozsvári-Sillye András 1992. május 15-én, 87 évesen halt meg Brassóban. Az adatot Hochbauer Gyulának köszönöm.

Sillye István,¹⁴ akit első brassói évtől kezdve tanított, és akinek egy ideig osztályfőnöke is volt. A gyászoló édesapa, illyefalvi Sillye Károly honvéd őrnagy¹⁵ fia oktatásáért érzett hálája jeleként örökösévé fogadta a fiatal tanárt, és ráruházta nemesi címét. Bár az erről szóló hivatalos minisztertanácsi döntés csak 1912. június 24-én született meg,¹⁶ a főgimnáziumi értesítők tanári névsorában már 1909-től a Kolozsvári-Sillye Béla névalakot találjuk.¹⁷ Kézjegye töredékünkön is így szerepel; az említettek alapján bizonyos, hogy ebben a formában valamikor 1909-től kezdve kerülhetett rá.

Zenétörténeti érdekességnek számít az a paleográfiai témájú jegyzet, amelyet Kolozsvári-Sillye a töredék verzójának bal oldali behajtására alul írt: „A neumák sem a hang pontos magasságát, sem a hang tartamát nem jelezték. Csak a dallam irányát mutatták, azt, hogy a dallam esik vagy emelkedik, de nem azt, hogy mennyivel esik vagy emelkedik. Inkább csak emlékezet támogatók voltak a neumák, mert az énekesnek ismerni kellett a dallamot.” Ezután középtájon mellékelte néhány neumarajzot, mellettük pedig megjegyezte azok nevét (esetenként többet is említve): „virga / jacens / punctus / clinis [sic!], flexa / pes, podatus, epiphonus / pes flexus, torculus, cephalicus / flexa resupina, porrectus”. Ezt követi fentebb említett aláírása.¹⁸

Sikerült azonosítani Kolozsvári-Sillye neumarajzainak forrását. Hugo Riemann (1849–1919) német zenetudós zenétörténeti kátéjából (*Katechismus der Musikgeschichte*) származnak, Kolozsvári-Sillye annak 122. pontjánál („Was für eine Notenschrift hatte das Abendland im Mittelalter?”) szereplő táblázatot másolta le (3. ábra).¹⁹

¹⁴ *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Brassói Főgimnáziumának értesítője az 1908–1909. tanévről*, szerk. Buslig József, Brassó, Herz Könyvnyomdája, 1909, 42. Online: https://adt.arcanum.com/hu/collection/ADT_IskolaiErtesitok_Brasso_03501_KatolikusGimnazium/ (letöltve: 2022. 01. 01.).

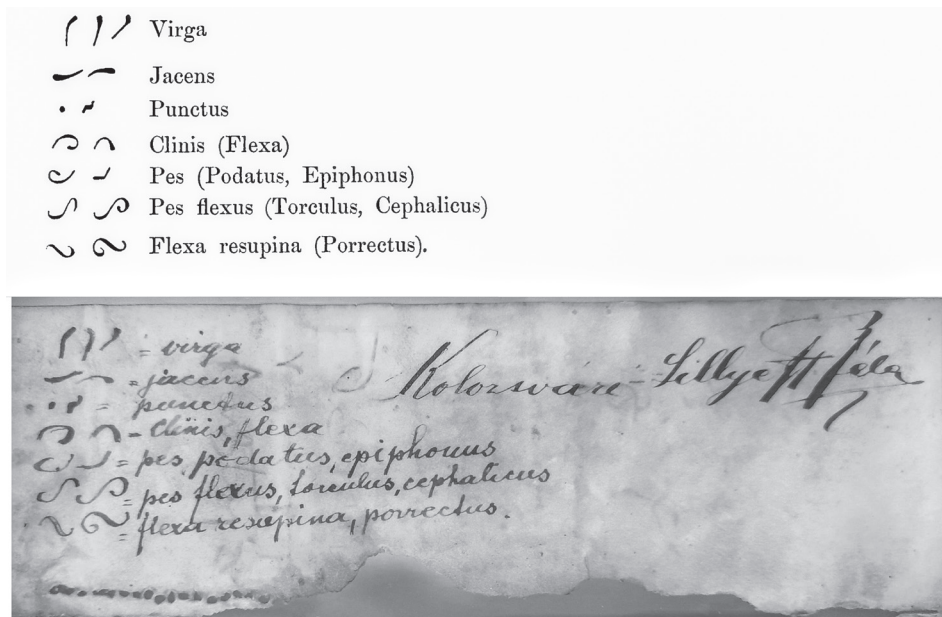
¹⁵ A Minisztertanács 1899. április 19-i határozatának 19. pontja: „A honvédelmi ministeri államtitkár úrnak a honvédelmi minister úr nevében tett előterjesztése folytán jóváhagyatik, hogy Sillye Károly honvéd százados és törvényes utódai részére „illyefalvi” előnévvel a magyar nemességnek díjmentes adományozása hozassék Ő Felségénél javaslatba.” Online: <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/> (letöltve: 2022. 01. 01.).

¹⁶ A Minisztertanács 1912. június 24-i határozatának 30. pontja: „A miniszterelnök úr [...] illyefalvi Sillye Károly nyugalmazott m. kir. honvédőrnagy, brassói lakos magyar nemességének, nemesi előnévének és czimerének örökbe fogadott fiára, Kolozsvári-Sillye [sic!] Béla főgimnáziumi tanárra és törvényes utódaira, legfelső kegyelemből leendő díjmentes átruházása iránt legfelsőbb helyen előterjesztést szándékozik tenni.” Lásd online: https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944 (letöltve: 2022. 01. 01.). A hivatalos aktus vélhetően később, 1912. augusztus 9-én történhetett, vö. KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok, XI. Vaál – Zsyska, Pótlék és függelék*, Bp., Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1932, 556. Végül a cím átruházásának megtörténtéről a *Csiki Hírlap* 1912. szeptember 14-i száma adott tájékoztatást.

¹⁷ Egy további possessorbejegyzése 1909-ből: „Kolozsvári-Sillye Béla mp. főgimn. tanár Brassó 1909. XII/16”, lásd VARGA András, *A Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár 1801–1850 közötti régi nyomtatványai*, közr. Farkas Katalin, Szeged, SZTE Klebelsberg Könyvtár, 2018, 89 (F212).

¹⁸ Kolozsvári-Sillye aláírásának színe némiképp elüt a széljegyzet és a neumatáblázat tintájának színétől, így vélhetően másik tollal (tintával) és talán máskor kerülhetett a töredékre. Az aláírás betűformái is különböznek kissé a mindennapi folyóírásától, ami szokványos jelenség, ugyanakkor szorosan összeköti a két bejegyzést a jellegzetesen jobbra dőlő *a* betűk használata (tartamát, virga, flexa, Béla). Noha Kolozsvári-Sillye kézírását másutt nem állt módomban tanulmányozni, nincs okom kétségbe vonni, hogy a töredék verzójának bal oldali behajtásán látható bejegyzések mindegyike tőle származik.

¹⁹ RIEMANN, Hugo, *Katechismus der Musikgeschichte. I. Teil. Geschichte der Musikinstrumente und Geschichte der Tonsysteme und der Notenschrift*, Leipzig, Max Hesse's Verlag, 1901², 1906³, 104–106.

3a. ábra. A nyugati neumák alapelemeit szemléltető táblázat Hugo Riemann zenetörténeti kátéjában (1901, 1906); 3b. ábra. Kolossvári-Sillye Béla neumarajzai az F 337-es töredék verzóján

Riemann a Damaszkuszi Szent János (†750 k.) előtti bizánci hangjelzés és a szerinte Rómából elterjedt nyugati kottairás („nota Romana”) alapelemeinek összevetésére közölte a szóban forgó táblázatot.²⁰ Kátéja közkedvelt szakirodalom volt a századfordulón. Az első kiadás 1888-ban látott napvilágot Lipsceben, amelyet négy további, javított és részben átdolgozott német nyelvű kiadás követett (1901, 1906, 1909, 1914).²¹ A fenti táblázat utolsó neumájának elnevezése a második és

²⁰ A „nota Romana” kifejezés a középkori források között kizárólag Adémar de Chabannes (989–1034) akvitániai szerzetes 1027–1028 között írt *Chronicon* című művében tűnik fel, és a Nagy Károly (742–814) számára Rómából adományozott énekeskönyvnek Szent Gergely pápa által írt hangjelzésére utal. James Grier meggyőzően érvel amellett, hogy bár Nagy Károly udvarában valóban használhatták már a neumákat, azokat Metzben alkották meg, épp a karoling zenei reform támogatására. Eszerint a „Romana” jelző történelmileg nem állja meg a helyét. Vö. GRIER, James, *Adémar de Chabannes, Carolingian Musical Practices, and Nota Romana = Journal of the American Musicological Society*, 56(2003), 43–98; GRIER, James, *Musical Notation in the West*, Cambridge, Cambridge University Press, 2021 (Cambridge Introductions to Music), 8–17. (A képet tovább árnyalja, hogy a mai zenei paleográfiában „nota Romana” megjelölés alatt a közép-itáliai vagy másképp beneventán notációt szokás érteni.)

²¹ RIEMANN, Hugo, *Katechismus der Musikgeschichte, 1. Teil, Geschichte der Musikinstrumente und Geschichte der Tonsysteme und der Notenschrift*, Leipzig, Max Hesse's Verlag, 1888¹, 1901², 1906³, 1909⁴. Az 5. kiadás új címmel jelent meg: RIEMANN, Hugo, *Abriss der Musikgeschichte, 1. Teil, Geschichte der Musikinstrumente und Geschichte der Tonsysteme und der Notenschrift*, Leipzig, Max Hesse's Verlag, 1914. (Az 1. kiadásnak 1892-ben Londonban angol, 1896-ban Moszkvában orosz fordítása is megjelent. Az utóbbit 1928-ban változatlan tartalommal újra kinyomtatták.) A 2. német

a harmadik kiadásban az elsőhöz képest javítva szerepel;²² a negyedik kiadástól kezdve pedig Riemann az egész táblázatot elhagyta könyvéből. (A kissé leegyszerűsítő összesítés helyett egyes kéziratok notációit elemezte a továbbiakban.) Mivel töredékünk a táblázat javított változatát őrizte meg, Kolozsvári-Sillye az 1901-es vagy az 1906-os kiadás egyik példányát tarthatta kezében. Német szakos tanárként természetesnek tűnik, hogy az elérhető német irodalomban igyekezett tájékozódni a középkori kottairás történetéről. Összegyűjtött ismereteit ráírta a hordozókönyvről már leválasztott töredék szélére. A fentebb idézett rövid szöveges jegyzet pontos képet ad az ún. adiasztematikus neumákról, vagyis az Arezzói Guido (†1050 k.) által bevezetett vonalrendszer előtti hangjelzésekről, amelyek még nem jelölték a dallam pontos hangközviszonyait, csak a dallamvonal irányát, és ezzel segítették az énekeseket a korábban megtanult tételek felidézésében. Kolozsvári-Sillye itt egyértelműen a Riemann-katé 122. pontját kivonatolja és magyarázza tovább. Használja az „emlékezet támogatók” kifejezést, amely a Riemann által idézett 10. századi zeneteoretikus, Hucbaldus fordulatának („rememoracionis subsidium”) magyar fordítása.²³ Riemann nem említi a 122. pontban, hogy a neumák nem jelölték a dallamhoz tartozó ritmust.²⁴ Kolozsvári-Sillye első mondata viszont egybecseng *Révai nagy lexikona* 1913-ban megjelent 9. kötetének „Hangjegyek” szócikkével: „[A neumák] csak a dallam emelkedését és esését tükrözték, de nem adták meg a ritmust, a hangok tartamát.”²⁵ A lexikon az 1910-es években az emberi tudás legfrissebb összefoglalásának számított, így annak 9. kötete ott állhatott Kolozsvári-Sillye polcán, és tájékozódása kiindulópontjaként szolgálhatott.

Riemann kátéjának 126. pontja („Welche Verdienste hat Guido von Arezzo um die Notenschrift?”) részletesen tárgyalja ugyan a Guido-féle vonalrendszeres notáció lényegét, és kiemeli a hangközöket jelölő kottairás előnyeit,²⁶ Kolozsvári-Sillye mégsem hozta összefüggésbe azt a töredéken látható magyar (erdélyi) notációval. Jegyzetében a hangjeléstörténet egy korábbi korszakát ragadta meg, épp nem azét, amelyhez az F 337-es töredéken látott kottairás tartozik. Az F 377 notációja a Guido-féle vonalrendszeres hangjelzés kései leszármazottja. Ne felejtjük el azonban, hogy Kolozsvári-Sillye nem volt zenész végzettségű! Ennek fényében különösen tiszteletreméltó, hogy igyekezett a zenei emlékek megértéséhez megfelelő, korszerű szakirodalmat használni.

A töredék verzójának jobb oldali behajtásán feltűnik két további név: Barfuss Imre és Tuzson Pál (4. ábra). Az értesítők alapján Barfuss Imre 1900-ban született, 1911–1918 között volt a brassói katolikus főgimnázium diákja; 1918 januárjában alkalmasnak ítélték a hadi szolgálatra, majd áprilisban előrehozott, ún. hadiérettségét tett.²⁷ Ettől kezdve nem tudunk róla. Tuzson Pál Barfuss kortársa volt;

nyelvű kiadás (1901) jó minőségű online változata: <https://archive.org/details/katechismusdermu-00riem/page/n3/mode/2up> (letöltve: 2022. 01. 01.).

²² Az első kiadásban a táblázat utolsó neumája hibásan „Pes resupinus (Porrectus)” elnevezést kapott, lásd RIEMANN 1888, i. m. 77. A második és harmadik kiadásban Riemann „Flexa resupina (Porrectus)”-ra javította, lásd RIEMANN 1901, i. m. 105; RIEMANN 1906, i. m. 105.

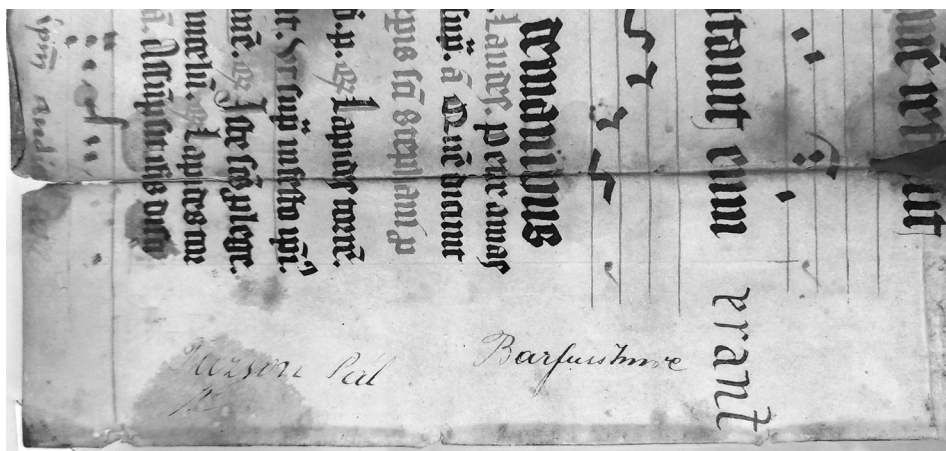
²³ RIEMANN 1888, i. m. 78; RIEMANN 1901, i. m. 106; RIEMANN 1906, i. m. 106. Hucbaldus kifejezését pontosabb olvasatban „renumeracionis subsidium”-nak idézi az irodalom, és Riemann így is használja más műveiben: RIEMANN, Hugo, *Studien zur Geschichte der Notenschrift*, Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1878, 116; RIEMANN, Hugo, *Handbuch der Musikgeschichte. Zweiter Teil, Die Musik des Mittelalters*, Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1904, 93.

²⁴ Riemann a 129. pontban („Wann kamen im Abendlande die ersten Zeichen für die Tondauer auf?”) foglalkozik érintőlegesen a kérdéssel, lásd RIEMANN 1888, i. m. 90–93; RIEMANN 1901, i. m. 122–126; RIEMANN 1906, i. m. 122–126.

²⁵ *Révai nagy lexikona, Az ismeretek enciklopédiája, IX. kötet, Gréc–Herold*, Bp., Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1913, 465.

²⁶ RIEMANN 1888, i. m. 83–85; RIEMANN 1901, i. m. 113–116; RIEMANN 1906, i. m. 113–116.

²⁷ Az említett évekről szóló főgimnáziumi értesítők elérhetőségét lásd a 14. lábjegyzetben.

4. ábra. Tuzson Pál és Barfuss Imre aláírása az F 337-es töredék verzóján

az első két tanévben magántanulóként említik az értesítők, majd három évig nem szerepel a diákság lajstromában. Az 1916–1917-es és az 1917–1918-as tanévről szóló értesítő újra Barfuss Imre osztálytársaként említi, ösztöndíjasként; neve hiányzik a hadiszolgálatra besoroltak közül.²⁸ Mivel mindkét diák Kolozsvári-Sillye Béla tanítványa volt, valamint 1911–1918 között jártak a brassói főgimnáziumba, biztosra vehetjük, hogy ezen időszak alatt írták nevüket a töredék szélére. Tanárukhoz hasonlóan a már leválasztott töredékre írtak, máskülönben a verzó oldal behajtása nem lett volna számukra hozzáférhető.

Mivel tanár és diák kézjegye egymás mellett szerepel a pergamenlapon, az említett bejegyzések valamiképp az iskolához kötődnek, talán az oktatás során születtek, akár diákcsínyként.²⁹ Kolozsvári-Sillye főszakjai mellett latint és filozófiát is tanított, és éveken át az iskola Szent Imre Önképzőkörének tanári vezetője volt.³⁰ A fragmentumot használhatta óráin szemléltetőeszközként, vagy előkerülhetett az önképzőköri ülések alkalmáira is, amelyen a kör rendes tagjai (7. és 8. osztályos diákok) egymás számára tudományos előadásokat tartottak, sőt az értesítők tanúsága szerint zenéltek is.

Kolozsvári-Sillye Bélát ugyanakkor a pedagógiai célokon túl személyes érdeklődés is vezethette a töredékhez, hiszen bibliofil értelmiségi volt, egész életén át kísérték a könyvek. Árveréseken

²⁸ Tuzson Pál valószínűleg azonos a későbbi kutató kémikussal, aki a Brassóhoz közeli Zernyesten (ma Zărnești, Románia) született 1901. március 18-án. Érettségi vizsgáját követően továbbtanult a budapesti Műszaki Egyetemen; 1924-ben vegyészmérnöki oklevelet, 1929-ben műszaki doktorátust, 1937-ben pedig a pécsi tudományegyetemen magántanári képesítést szerzett. 1953-tól vezette a Gyógyszeripari Kutatóintézet növénykémiai osztályát. 1959. május 27-én hunyt el Budapesten. Lásd erről *Magyar életrajzi lexikon, Második kötet L–Z*, főszerk. Kenyeres Ágnes, Bp. Akadémiai, 1969¹, 1982², 918–919. A Tuzson középiskolai éveiről tájékoztató főgimnáziumi értesítők elérhetőségét lásd a 14. lábjegyzetben.

²⁹ A verzó jobb oldali behajtásán felül két további, azonosítatlan név szerepel: „Stephanus / Agh... / Stephanus / Impia...”, valamint „Evi”. A Barfuss Imre név mellett olvasható „erant” ugyancsak diáktól származó tollpróba lehet, lásd a 4. ábrát.

³⁰ Az önképzőkör felelőseit a tanári kar rátermett tagjai között évről évre cserélgették. Kolozsvári-Sillye Bélára az 1909–1910-es, 1912–1913-as, 1913–1914-es, 1915–1916-os tanévekben esett e feladat az értesítők tanúsága alapján.

és internetes felületeken napjainkban is eladásra kerülnek értékes kötetek egykori könyvtárából.³¹ Az 1902–1903 között készített országos könyvtári felmérés tanúsítja, hogy már csíksomlyói kezdő tanárként „könyvtárnoki” megbízást kapott, amelynek része volt 16–17. századi kéziratok és nyomtatványok gondozása, tehát korán figyelmet kellett fordítania a múlt írásos emlékeire. Adományaival hozzájárult a helyi „régiség-gyűjtemény” gyarapításához is.³² Brassóba kerülve az ifjúsági könyvtárat bízták rá. 1908 telén „A könyvről” címmel tartott ismeretterjesztő előadást a négy brassói magyar iskola diákjainak, amely során ugyancsak használhatta a fragmentumot mondandója illusztrálására. Az előadás sikeres lehetett, mert szerkesztett változata *A könyv története* címmel 1909-ben megjelent helyi nyomtatásban.³³

Miként azt fentebb láttuk, a fragmentum legkésőbb az 1910-es évek végére már a hordozókönyvről leválasztva állt Kolozsvári-Sillye Béla rendelkezésére. A leválasztás vélhetően 1914 nyarára megtörtént („terminus ante quem”), hiszen a zenei paleográfiai jegyzet sorai között, azzal épp ellentétes irányban egy erre utaló dátumbejegyzés olvasható: „Br[assó]. 12/VII/914”. Ha a dátum a leválasztás időpontját jelzi, akkor e műveletet nem tulajdoníthatjuk Kolozsvári-Sillye Bélának.³⁴ Bárki is bontotta fel a varrásokot és emelte le a kódexlapot a korábbi hordozóról, mindenképp megkímélte a további sérülésektől, valamint utat nyitott behatóbb kutatásához és pedagógiai célú használatához.

Az F 337-es antifonále-török újkori bejegyzéseit elemezve egy színes, múlt század eleji történet mozzanatai elevenedtek meg. Kolozsvári-Sillye Béla személyében, a zenei paleográfiai széljegyzet írójában a középkori zenetörténet iránt érdeklődő, széles látókörű tanáregyéniséget, a vizsgálatunk tárgyát képező fragmentum első kutatóját és egyben a magyar zenei töredékkutatás egyik „előfutárát” ismerhettük meg. Brassó városának megbecsült, tudós személyiségeként távozott az élők sorából 1942. július 25-én, a Postarét (ma Livada Poștei) feletti római katolikus temetőben búcsúztatták.

SZOLIVA GÁBRIEL OFM

³¹ Legutóbb egy latin–magyar–német–ceh szótár és retorikai kifejezés-gyűjtemény: *Gradus ad Parnassum, sive novus Synonymorum, Epithetorum, et Phrasium Poeticarum Thesaurus*, Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1747. Ebben a példányban is kétféle tulajdonosbejegyzése olvasható: egyetemista korából „Herberger Béla / 1899. IV. 11”, valamint „illyefalvi Kolozsvári-Sillye Béla brassói főgimn. tanár / 1922. [?]” (www.regikonyvek.hu).

³² *Magyarország múzeumi és könyvtárai*, szerk. Gárdonyi Albert, Schönherr Gyula = *Magyar minerva*, 3(1903–1904), 184. E felmérés szerint a brassói katolikus főgimnázium könyvtára ekkor – bár állománya lényegesen nagyobb volt – a csíksomlyói intézményéhez hasonló értékekkel nem dicsekedhetett, a „régiség-gyűjtemény” pedig rendezés alatt állt, lásd *uo.*, 69–70.

³³ Sajnos e munkához nem fértem hozzá, pedig eligazíthatna, hogy Kolozsvári-Sillye milyen ismereteket tartott fontosnak megosztani a középkori könyvkultúráról. Az előadást és a nyomtatványt említi *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Brassói Főgimnáziumának értesítője az 1908–1909. tanévről*, szerk. Buslig József, Brassó, Herz-féle Kő- és Könyvnyomda, 1909, 43, 51.

³⁴ Bár a dátum tintájának színe azonosnak tűnik a zenei jegyzetnél használt tintáéval, az írásképek némiképp elütnek egymástól. Másrészt Kolozsvári-Sillye könyvei elejére általában „év.hónap/nap” vagy „év.hónap.nap” alakban írta a dátumot. Végül a dátum alatt egy elnagyolt, olvashatatlan aláírás is feltűnik, amely biztosan nem Kolozsvári-Sillyétől származik. Bernád Rita Magdolnának köszönöm, hogy felhívta figyelmemet a dátumbejegyzésre.